

BENJAMÍN LABATUT
KAI LIAUJAMĖS
SUPRASTI PASAULĮ

Iš ispanų kalbos vertė Alma Naujokaitienė

R A R A

Vilnius, 2022

PRŪSIŠKASIS MĒLIS

Likus keliems mēnesiams iki Niurnbergo teismo, gydytojai, atlikdami medicininę apžiūrą, pastebėjo, kad Hermanno Göringo rankų ir kojų nagai yra ryškiai raudoni. Jie manė (beje, klaidingai), kad spalva atsirado dėl priklausomybės dihidrokodeinui – analgetikui, kurio jis išgerdavo daugiau nei šimtą tablečių per dieną. Pasak Williama Burroughso¹, šio preparato poveikis buvo panašus į heroino ir bent du kartus stipresnis už kodeino, tačiau sukeldavo įelektrinimo pojūtį, panašiai kaip *koksas*, todėl amerikiečių gydytojai jautė pareigą išgydyti Göringą nuo šios priklausomybės, iki jam teks stoti prieš tribunolą. Tai nebuvo lengva. Kai sąjungininkų pajėgos jį sugavo, nacių lyderis tempė lagaminą, prikimštą ne tik lako, kuriuo dažydavosi nagus, kai persirenginėdavo Neronu, bet ir daugiau nei dvidešimt tūkstančių jo

¹ William Seward Burroughs (1914–1997) – amerikiečių rašytojas, eseistas. Vienas reikšmingiausių XX a. antros pusės amerikiečių rašytojų. Laikomas svarbiausiu bytnikų kartos (*Beat Generation*) atstovu. (Čia ir toliau – vert. past.)

mėgstamo narkotiko dozių, praktiškai visas likusias šio vokiečių gamybos narkotiko atsargas Antrojo pasaulinio karo pabaigoje. Göringo priklausomybė toli gražu nebuvo išskirtinė: praktiškai kiekvienas Vermachto kareivis kartu su racionu reguliariai gaudavo metamfetamino tablečių, prekyboje žinomų „Pervitino“ pavadinimu, kurias kareiviai vartojo, kad savaitėmis išliktų budrūs, kovodami visiškai sutrikusios būsenos, maniakišką furorą keičiant sąstingui – kaip košmariškame sapne, o nuo persitempimo daugelis patirdavo nenumaldomus euforijos protrūkius. „Viešpatauja absoliuti tylą. Viskas tampa tolima ir nereikšminga. Jaučiuosi visiškai nesvarus, tarsi skraidyčiau virš savo lėktuvo“, – po daugelio metų rašė Liuftvafės pilotas, tarsi prisimindamas tylią palaimingo regėjimo ekstazę, o ne šuniškas karo dienas. Vokiečių rašytojas Heinrichas Böllis iš fronto atsiuntė kelis laiškus savo šeimai, prašydamas daugiau šio vaisto dozių. „Čia sunku, – rašė jis tėvams 1939 metų lapkričio 9 dieną, – tikiuosi suprasti, kad galiu jums rašyti tik kas dvi tris dienas. Šiandien rašau daugiausia norėdamas paprašyti dar „Pervitino“... Myliu jus, Heinis.“ 1940 metų gegužės 20-ą parašė jiems dar vieną ilgą ir emocingą laišką, kuris baigėsi tuo pačiu prašymu: „Ar galite atsiųsti šiek tiek daugiau „Pervitino“, kad turėčiau atsargai?“ Po dviejų mėnesių jo tėvai gavo vieną pakeverzotą eilutę: „Jeigu įmanoma, atsiųskite man dar „Pervitino“.“ Šiandien žinoma, kad amfetaminai buvo kuras, palaikantis nesustabdomą Vokietijos *blickrygą*, ir kad daugelis kareivių patyrė psichozės priepuolius, jausdami, kaip jų burnoje tirpsta karčiosios tabletės. Tačiau aukščiausieji Reicho vadai jautė visai kitokį skonį, kai jų žaibišką karą sustabdė sąjungininkų bombonešių atakos, kai rusiška žiema užšaldė jų tankų vikšrus, o fiureris įsakė šalies viduje sunaikinti viską, kas buvo vertinga, ir įsiveržusioms pajėgoms nepalikti nieko, vien išdeginant žemę. Patyrę visišką pralaimėjimą, prislėgti

savo įvaizdžio, kuriuo kėlė siaubą pasaulyje, jie pasirinko greitą išėjimą ir, perkandę cianido kapsules, mirė užtroškę nuo saldaus šių nuodų skleidžiamo migdolų kvapo.

Paskutiniaisiais karo mėnesiais Vokietiją užplūdo savižudybių banga. Vien tik 1945 metų balandį Berlyne nusižudė trys tūkstančiai aštuoni šimtai žmonių. Mažo Demino miestelio, esančio šiauriau ir maždaug už trijų valandų kelio nuo sostinės, gyventojus apėmė kolektyvinė panika, kai besitraukianti vokiečių kariuomenė išsprogdino tiltus, jungusius miestelį su likusia šalies dalimi, įkalinusi žmones tarp trijų tų pusiasalį supančių upių, beginklius prieš Raudonosios armijos žiaurumus. Vos per tris dienas nusižudė šimtai vyrų, moterų ir vaikų. Ištidos šeimos brido į Tolenzės vandenį, susirišę virvėmis per juosmenis, tarsi siaubingame virvės traukimo žaidime, kartu su mažiausiais vaikais, kuriems į mokyklinės kuprines buvo prikrauta akmenų. Chaosas pasiekė tokį tašką, kad Rusijos kariams – iki tol tik plėšusiems miestelio namus, deginusiems pastatus ir prievartavusiems moteris – buvo liepta suvaldyti savižudybių epidemiją; jie tris kartus turėjo gelbėti moterį, bandžiusią pasikarti ant jos sode augančio milžiniško ąžuolo šakų – po tuo ąžuolu ji jau buvo palaidojusi tris savo vaikus, kai sausainius – paskutinį likusį gardumyną – apibarstė žiurkių nuodais; moteris išgyveno, tačiau kareiviai nebegalėjo išgelbėti mergaitės, mirtinai nukraujavusios, persipjovus venas tuo pačiu skustuvu, kuriuo buvo perpjovusi tėvų riešus. Mirties troškimas užvaldė ir nacių štabą: nusižudė penkiasdešimt trys armijos generolai, neskaitant keturiolikos oro pajėgų ir vienuolikos karinio jūrų laivyno vadų, taip pat švietimo ministras Bernhardas Rustas, teisingumo ministras Ottas Thierackas, feldmaršalas Walteris Modelis, „Dykumos lape“ vadintas Erwinas Rommelis ir, žinoma, pats fiureris. Kiti, tokie kaip Hermanas Göringas, dvejojo ir buvo sugauti gyvi, nors sugebėjo tik atitolinti tai, kas neišvengiama.

Kai gydytojai pripažino jį pakaltinamu, Göringas stojo prieš Niurnbergo tribunolą ir buvo nuteistas mirties bausme pakariant. Jis paprašė būti sušaudytas – nenorėjo mirti kaip eilinis nusikaltėlis. Sužinojęs, kad paskutinis jo noras bus atmetas, nusizudė, perkandęs cianido ampulę, kurią buvo paslėpęs plaukų pomados indelyje, o šalia jo paliko raštelį, kuriame paaiškino pasirinkęs nusižudyti „kaip didysis Hanibalas“¹. Sąjungininkai pasistengė ištrinti visus jo egzistavimo pėdsakus. Jie pašalino stiklo šukes nuo jo lūpų, o drabužius, asmeninius daiktus ir nuogą kūną nusiuntė į Miuncheno Ostfrydhofo kapinėse esantį savivaldybės krematoriumą, kur viena iš krosnių buvo užkurta Göringui sudeginti, sumaišant jo pelenus su tūkstančių politinių kalinių ir Štadelhaimo kalėjime giljotinuotų nacių režimo priešininkų, pagal eutanazijos programą „Aktion T4“ nužudytų neįgalių vaikų ir psichikos ligonių bei daugybės koncentracijos stovyklų aukų pelenais. Jo palaikų pelenai vėlai naktį buvo išbarstyti Vencbacho vandenyse – mažame upelyje, pasirinktame iš žemėlapio atsitiktinai, kad kapas netaptų ateities kartų piligrimystės vieta. Tačiau visos pastangos nuėjo perniek: kolekcionieriai iš viso pasaulio iki šiol keičiasi paskutinio didžiojo nacių lyderio, Liuftvafės vado bei tikrojo Hitlerio įpėdinio atminimo dovanomis ir daiktais. 2016 metų birželį argentinietis už porą reichsmaršalo šilko apatinių sumokėjo daugiau nei tris tūkstančius eurų. Po kelių mėnesių tas pats žmogus išleido dvidešimt šešis tūkstančius eurų vario ir cinko cilindriui, kadaise slėpusiam stiklo ampulę, kurią 1946 metų spalio 15-ą tarp dantų sutrynė Göringas.

Nacionalsocialistų partijos elitas gavo tokias kapsules po paskutinio koncerto Berlyno filharmonijoje, prieš miesto užėmimą 1945 metų balandžio 12 dieną. Albertas Speeris, ginkluotės ir karo

1 Hanibalas (247 m. pr. m. e. – 183 m. pr. m. e.) – garsus Kartaginos karvedys ir politikas.

pramonės ministras, oficialus Trečiojo reicho architektas, sudarė specialią programą, į kurią įtraukė Beethoveno koncertą smuikui D-dur, Brücknerio Ketvirtąją, „Romantinę“, simfoniją, o pabaigai parinko Brunhildos ariją, užbaigiančią trečiąją Richardo Wagnerio operos „Dievų žūtis“ veiksmą, kuriame vaikriją pasiglemžia didžiulė laidotuvių ugnis, o jos liepsnos išplinta ir praryja ne tik žmonių pasaulį, bet ir Valhalos menes, kariūnus ir visą dievų panteoną. Kai žiūrovai traukė išėjimų link, ausyse tebeskambant skausmingiems Brunhildos šauksmams, *Deutsches Jungvolk* nariai – hitlerinio jaunimo dalis, sudaryta iš vaikų iki dešimties metų, nes paaugliai jau buvo žuvę barikadose – tarsi liturgines dovanas dalijo mažus pintus krepšelius su cianido kapsulėmis. Kelias jų savižudybei panaudojo Göringas, Goebbelsas, Bormannas ir Himmleris, tačiau daugelis nacių lyderių nusprendė paleisti sau kulką į smilkinį vos ją perkandę, baimindamiesi, kad kapsulės gali būti sąmoningai suklastotos, nuodai nesuveiks ir sukels ne staigią ir neskausmingą mirtį, kurios jie troško, bet lėtas kančias, kurių nusipelnė. Hitleris buvo toks įsitikinęs, kad jo dozė suklastota, jog nusprendė išbandyti jos veiksmingumą su savo numylėtine Blondi, vokiečių avigane, lydėjusia jį į bunkerį, kur ji, naudodamasi visomis privilegijomis, miegodavo šalia jo lovos. Fiureris pasirinko geriau nužudyti savo augintinę, nei atiduoti ją į Rusijos kariuomenės, jau apsupusios Berlyną ir kasdien vis artėjusios prie jo požeminio prieglobsčio, rankas, tačiau buvo per didelis bailys, kad galėtų tai padaryti pats. Jis paprašė savo asmeninio gydytojo perlaužti vieną ampulę gyvūno nasruose. Kalė, ką tik atsivedusi keturis šuniukus, nugaišo akimirksniu, vos į jos kraujotaką pateko maža cianido molekulė, kurią sudarė po vieną azoto, anglies bei kalio atomą, ir ją uždusino.

Cianido poveikis toks greitas, kad užfiksuotas tik vienas istorinis jo skonio paliudijimas, XX amžiaus pradžioje paliktas M. P. Prasado, trisdešimt dvejų metų auksakalio iš Indijos, kuris, prarijęs nuodų, dar

spėjo parašyti tris sakinius: „Gydytojai, tai kalio cianidas. Paragavau. Jis aštraus skonio ir degina liežuvį.“ Toksai raštelis buvo rastas šalia jo kūno viešbučio kambaryje, kurį išsinuomojo, norėdamas atimti sau gyvybę. Šių nuodų skystasis pavidalas, Vokietijoje žinomų kaip *Blausäure*, arba mėlynoji rūgštis, yra labai lakus: užverda esant dvidešimt šešių Celsijaus laipsnių temperatūrai ir skleidžia lengvą migdolų aromatą, salsvą ir šiek tiek karstelėjusį, kurį net ne kiekvienas pajunta, nes tam reikia ypatingo geno, o keturiasdešimt procentų žmonijos jo neturi. Šis evoliucinis kaprizas leidžia manyti, kad nemažas skaičius žydu, nužudytų Aušvice-Birkenau, Maidaneke ir Mauthauzene, naudojant „Zyklon B“, net neužuodė dujų kamerosse sklindančio cianido, o kiti mirė uosdami tą patį kvapą, kurį jautė jų naikinimą organizavę vyrai, kai perkando savo asmenines kapsules.

Iki tol dešimtmečiais „Zyklon A“ – nacių koncentracijos stovyklose naudojamų nuodų pirmtakas – būdavo purškiamas ant Kalifornijos apelsinų kaip pesticidas ir naudojamas traukiniams, kuriuose slapstydavosi dešimtys tūkstančių Meksikos imigrantų, kad įvažiuotų į JAV, dezinfekuoti. Traukinių vagonų mediena likdavo nusidažiusi gražia melsva spalva, tokią net ir šiandien galima pamatyti ant tam tikrų plytų Aušvice; abu nurodo tikrąją cianido kilmę – tai šalutinis produktas, gautas 1782 metais iš pirmojo šiuolaikinio sintetinio pigmento, „prūsiškojo mėlio“.

Vos pasirodęs jis sukėlė tikrą sensaciją Europos mene. Dėl mažesnės kainos vos per kelerius metus „prūsiškasis mėlis“ visiškai pakeitė spalvą, kuria tapytojai nuo Renesanso laikų puošdavo angelų apdarus ir Švenčiausiosios Mergelės Marijos mantiją, – ultramariną, rafinuočiausią ir brangiausią iš mėlynų pigmentų, gaunamą susmulkinus lazuritą, atgabentą iš Afganistano urvų Kokčos upės slėnyje. Šis mineralas, sumaltas į labai smulkius miltelius, suteikia tokį sodrų indigo atspalvį, kad cheminiu būdu jį atkartoti pavyko

tik amžiaus pradžioje, kai dažų gamintojas šveicaras Johannes Jacobas Diesbachas sukūrė „prūsiškąjį mėlį“. Tai nutiko per klaidą; iš tikrųjų jis norėjo atgaminti ryškiai raudoną pigmentą karminą, gaunamą sutrynus milijonus košenilio patelių, smulkių vabzdžių, parazituojančių opuncijos kaktusuose Meksikoje, Centrinėje ir Pietų Amerikoje. Tie gyviai yra tokie trapūs, kad reikalauja dar didesnės priežiūros nei šilkverpiai, nes jų balkšvus, pūkuotus kūnelius lengvai gali pažeisti vėjas, lietus ir šaltis arba juos gali suėsti žiurkės, paukščiai ir vikšrai. Raudonas jų kraujas – kartu su sidabru ir auksu – buvo vienas didžiausių lobių, kuriuos ispanų užkariautojai pagrobė iš Amerikos tautų. Juo Ispanijos karūna įtvirtino karmino monopoliją, kuri tęsėsi šimtmečius. Diesbachas bandė ją sugriauti, pildamas *sale tartari* (kalį) į gyvūno palaikų distiliatą, paruoštą vieno iš jo padėjėjų, jauno alchemiko Johano Conrado Dippelio, tačiau mišinys išėjo ne siautulingos košenilio rubino raudonio spalvos, o toks akinamai mėlynas, kad Diesbachas manė atradęs *hsbd-iryt* – pirmą kartą dangaus spalvą, legendinę mėlyną, kuria egiptiečiai puošdavo savo dievų odą. Šimtmečiais Egipto kunigų saugotą jo formulę pavogė vagis graikas, tačiau po Romos imperijos žlugimo ji buvo prarasta visiems laikams. Diesbachas savo naują spalvą pavadino „prūsiškuoju mėliu“, kad įtvirtintų glaudų bei ilgalaikį ryšį tarp savo atsiktinio atradimo ir imperijos, kuri, manė, šlove tikrai pranoks senąsias. Reikėjo būti itin nuovokių žmogumi – galbūt net turinčiu pranašystės dovaną, – kad įsivaizduotum jos būsimą žlugimą. Diesbachui pritrūko ne tik tos didingos vaizduotės, bet ir pagrindinių prekybos bei verslo įgūdžių, kad galėtų mėgautis materialine savo kūrinio nauda, kuri atiteko jo finansininkui, ornitologui, kalbininkui ir entomologui Johannui Leonhardui Frischui, tą jo mėlį pavertusiam auksu.

Frischas susikrovė nemenką turtą urmu parduodamas „prūsiškąjį mėlį“ Paryžiaus, Londono ir Sankt Peterburgo parduotuvėse.

Už gautas pajamas jis nusipirko šimtus hektarų netoli Špandau ir ten pasodino pirmąją Prūsijoje šilko plantaciją. Aistringas gamtininkas Frischas parašė ilgą laišką karaliui Frydrichui Vilhelmui I, aukštindamas jame unikalias mažojo šilkverpio savybes; laiške taip pat buvo aprašytas milžiniškas žemės ūkio pertvarkos projektas, kurį Frischas tiesiog susapnavo: jis matė šilkmedžius, augančius kiekviename imperijos bažnyčios kieme, savo smaragdiniais lapais maitinančius *Bombyx mori* jauniklius. Jo planą nedrąsiai įgyvendino karalius Frydrichas, o vėliau, po daugiau nei dviejų šimtų metų, su užmoju pakartojo Trečiasis reichas. Naciai milijonus šių medžių pasodino apleistuose sklypuose ir gyvenamuosiuose rajonuose, mokyklose ir kapinėse, ligoninėse, sanatorijose ir kiekvienoje naujosios Vokietijos pakelėje. Smulkiesiems ūkininkams buvo išplatinti vadovai ir žinynai, kuriuose buvo išsamiai aprašyta valstybės patvirtinta šilkverpių surinkimo ir perdirbimo instrukcija; juos reikėjo nurinkti ir paskui ilgiau nei tris valandas laikyti pakabintus virš puodo su verdančiu vandeniu, kad garai juos lėtai nužudytų, o taurioji medžiaga, į kurią jie būdavo susivynioję ausdami savo kokonus, nepatirtų nė menkiausios žalos. Tą patį metodą Frischas įtraukė į priedą savo *magnum opus*, trylikos tomų kūrinio, kuriam paskyrė paskutinius dvidešimt gyvenimo metų ir kuriame kone iki beprotybės smulkmeniškai sukatalogavo bei aprašė tris šimtus iš Vokietijos kilusių vabzdžių rūšių. Paskutinis jo tomas apima visą svirplio gyvavimo ciklą: nuo nimfos stadijos iki patinėlio poravimosi dainos – spigaus ir veriamo it kūdikio klyksmas čirpimo. Frischas taip pat aprašė ir patelių apvaisinimo mechanizmus bei ovuliacijos procesą, ir tai, kad jų kiaušinių spalva yra stulbinamai panaši į spalvą pigmento, dėl kurio jis tapo turtingu žmogumi ir kurį pradėjo naudoti visos Europos menininkai, kai tik jis tapo įperkamas.

Pirmasis šedevras, kuriame jis buvo panaudotas, – „Kristaus palaidojimas“, 1709 metais nutapytas olandų dailininko Pieterio van

der Werffo. Jo paveiksle debesys dengia horizontą, o Mergelės galvą slepiantis šydas švyti melsvai, atspindėdamas mokinių, apsupusių negyvą Mesiją, liūdesį; nuogas jo kūnas toks blyškus, kad apšviečia veidą moters, suklypusios pabučiuoti jo ranką, tarsi norėtų lūpomis pridedinti geležinių vinių pervertas žaizdas.

Geležis, auksas, sidabras, varis, alavas, švinas, fosforas, arsenas; amžiaus pradžioje žmonija žinojo tik keletą gryną elementų. Chemija dar nebuvo atskirta nuo alchemijos, o daugybė paslaptinai skambančių junginių, tokių kaip bismutas, vitriolis, cinoberis ir amalgama, tapo visokių netikėtų ir dažnai laimingų atsitiktinimų terpe. Pavyzdžiui, „prūsiškojo mėlio“ spalvos nebūtų buvę, jeigu ne jaunas alchemikas, dirbęs dažų ceche, kur ir buvo sukurta ši spalva. Johannas Conradas Dippelis save vadino pietizmo teologu, filosofu, menininku ir gydytoju, nors kritikai jį laikė paprasčiausiu šarlatanu. Gimęs mažoje Frankenšteino pilyje netoli Darmštato, vakarinėje Vokietijos dalyje, jis nuo mažens pasižymėjo keista charizma ir sugebėdavo paveikti visus, kurie praleisdavo su juo šiek tiek daugiau laiko. Jo įtikinėjimo galios buvo suviliotas netgi vienas iškiliausių to meto mokslo protų, švedų mistikas Emanuelis Swedenborgas, kuris, iš pradžių buvęs tarp entuziastingiausių jo sekėjų, galiausiai tapo didžiausiu priešu. Pasak Swedenborgo, Dippelis turėjo talentą palaužti žmonių tikėjimą, tuomet sunaikinti visą intelektą ir geranoriškumą, „palikdamas juos kliedesio būsenos“. Viename aistringiausių prieš Dippelį parašytų pamfletų Swedenborgas lygina jį su pačiu šėtonu: „Jis yra šlykščiausias demonas, nesilaikantis jokių principų, ir apskritai nusistatęs prieš juos.“ Jo kritika nėra nežaudino Dippelio, kuris po septynerių už eretiškas mintis ir praktikas kalėjime praleistų metų buvo atsparus skandalams. Atlikęs bausmę, jis išsižadėjo bet kokios pretenzijos į žmogiškumą: atliko nesuskaičiuojamą daugybę eksperimentų su gyvais ir negyvais gyvūnais,

aistringai juos preparuodamas. Jis siekė tapti pirmuoju žmogumi istorijoje, perkėlusiu sielą iš vieno kūno į kitą, bet galiausiai tapo legenda dėl kraupaus žiaurumo ir iškrypėliško mėgavimosi tuo, ką išdarinėjo su savo aukų palaikais. Knygoje *Kūno gyvenimo ligos ir gydymo būdai*, išleistoje Olandijos mieste Leidene prisidengus Christiano Democrito pseudonimu, jis teigė atradęs gyvenimo eliksyrą – skystąjį filosofinio akmens pavidalą, – galintį išgydyti bet kokią negalavimą ir suteikti nemirtingumą tam, kas jo išgers. Jis nesėkmingai bandė šią formulę iškeisti į Frankenšteino pilies nuosavybės teises, tačiau vienintelis būdas panaudoti tą jo gėralą, sukurtą iš pūvančių kraujo, kaulų, ragų, nagų ir kanopų mišinio, buvo galima nebent kaip insekticidą arba repelentą dėl jo nepriylgstamos smarvės. Dėl tos pačios priežasties ši klampų dervingą skystį po kelių šimtmečių Antrojo pasaulinio karo metais vokiečių kariuomenė naudojo kaip nemirtiną cheminę medžiagą (taigi, neuždraustą Ženevos konvencijos protokolų) vandens šuliniams Šiaurės Afrikoje užnuodyti, kad sustabdytų generolo Pattono kariuomenę, kurios tankai vijosi juos per dykumos smėlynus. Vienas iš Dippelio eliksyro ingredientų galiausiai ir suteikė tą ryškią mėlyną spalvą, kuri vėliau papuošė ne tik van Gogho „Žvaigždėtą naktį“ bei Hokusai „Didžiąją Kanagavos bangą“, bet ir Prūsijos kariuomenės pėstininkų uniformas, tarsi cheminėje šios spalvos struktūroje būtų buvę kažko, kas žadino smurtą: šešėlis, egzistencinė dėmė, palikta alchemiko eksperimentų, kuriuos atlikdamas jis gabalais pjaustydavo gyvus gyvūnus, kurdavo iš jų siaubingas chimeras ir bandydavo jas atgaivinti elektrošoku, pabaisas, įkvėpusias ir Mary Shelley parašyti savo šedevrą *Frankenšteinas, arba šiuolaikinis Prometėjas*, kurio ji perspėjo apie aklą mokslo, pavojingiausio iš visų žmogaus sukurtų menų, pažangą.

Cianidą atradęs chemikas patyrė šį pavojų savo kailiu: 1782 metais Karlas Wilhelm Scheelė šaukštu, ant kurio buvo sieros